

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.922: 316.61

БАЛЛ *Георгій Олексійович*

*член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук,
професор, завідувач лабораторії методології і теорії психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ*

ВЗАЄМОДІЯ ГУМАНІТАРНОЇ ТА ПРИРОДНИЧОНАУКОВОЇ ТРАДИЦІЙ В ОПРАЦЮВАННІ КАТЕГОРІЇ ОСОБИСТОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ

Відповідно до принципів раціогуманізму, наголошується на значенні опосередкувальних ланок (медіаторів) у взаємодії гуманітарної та природничонаукової традицій у психології, зокрема в опрацюванні категорії особистості. Розкривається роль системного підходу як такого медіатора. Описується специфічний медіатор – дворівнева модель категорійно-поняттєвого апарату людинознавства. Характеризується концепція особистості як індивідуального модусу культури і як інтегративної якості особи.

Ключові слова: *раціогуманізм, гуманітарна традиція, природничо-наукова традиція, медіатор, системний підхід, особистість, особа, культура.*

Постановка проблеми. Категорія особистості є однією з основних у психології та людинознавстві загалом, а для практичної психології є, поза сумнівом, центральною. Водночас у її опрацюванні найвиразніше даються взнаки труднощі, притаманні психологічній науці загалом. Маю тут на увазі: по-перше, протистояння природничонаукової та гуманітарної традицій,

послідовники кожної з яких здебільшого вважають слушною лише власну позицію; по-друге, різноголосся, близьке до хаосу, в поняттєво-термінологічному апараті, часте нехтування додержанням елементарних логічних вимог. Ця стаття (див. також [7]) **має на меті** з'ясування можливостей пом'якшення вказаних негараздів через звернення до *раціогуманізму* як світоглядної та методологічної орієнтації [9].

Виклад основного матеріалу. Раціогуманістична орієнтація у методологічній царині наголошує, зокрема, на тому, щоб, не задовольняючись взаємною *толерантністю* (звісно, необхідною) представників підходів, які конкурують, ба навіть налагодженням між ними *діалогів* (процесів взаємодії, налаштованих на вдосконалення інтелектуальних надбань її учасників), шукати й застосовувати *медіатори* – опосередкувальні ланки, що слугували б підвищенню продуктивності таких діалогів.

У ролі медіатора постає передусім необхідним якнайповніше використання такого, власне, загальновідомого засобу, як *системний підхід*. У філософському трактуванні останнього доречно виходити з того, що пізнання *онтологічних* (наявних у світі) *об'єктів* здійснюється через їх представлення у вигляді *епістемологічних* (тих, що пізнаються) *об'єктів* (згадаймо «річ у собі» та «річ для нас», за І. Кантом). Коли йдеться про наукове пізнання, епістемологічні об'єкти називають також *предметами дослідження*. У сучасній науці підтверджено плідність розгляду останніх як *систем*, тобто множин *компонентів*, що перебувають у визначених *відношеннях* один з одним. Сукупність таких відношень характеризує *структуру* системи, а сукупність відношень між системою як цілим та будь-якими предметами – це *функції* системи.

Щодо категорії особистості, то кроком уперед від розмірковувань (які дають привід для різноманітніших тлумачень) про «соціальну» чи «біосоціальну» природу особистості (або й людини загалом) нам видається розгляд особистості як «системної сукупності психічних властивостей, що виконують необхідні функції у психічній регуляції соціальної активності індивіда» [27, с. 49]. Нижче я скористаюсь дещо зміненим варіантом тако-

го розгляду, а поки що зупинюсь на специфічному медіаторі взаємодії природничонаукової та гуманітарної традицій, яким, на мою думку, здатна служити **дворівнева модель категорійно-поняттєвого апарату психології** (й людинознавства загалом) [10].

Відомо, що термін «категорія» є багатозначним, подібно до інших ключових термінів філософії й гуманітарних наукових дисциплін (включно з методологією науки). В даному разі взято за вихідне поширене (головним чином, у радянських і пострадянських методологічних дискурсах) трактування категорії як *«фундаментального, вузлового на даному етапі розвитку, поняття деякої науки»* [16, с. 3]. Тож обговорювана модель постулює наявність у складі категорійно-поняттєвого апарату людинознавства якісно різних одиниць знання: по-перше, *категорій*, кожна з яких представляє, у рамках наукової галузі, що розглядається, якийсь бік буття, і, по-друге, *наукових понять*, у яких категорії знаходять конкретизацію. Порівняймо заради прикладу категорію *«смысл»* (вдало охарактеризовану – принаймні, стосовно психології – Д.О. Леонтьєвим: «Смысл (зокрема, смысл текстів, фрагментів світу, образів свідомості, душевних явищ або дій) визначається, по-перше, через ширший контекст і, по-друге, через інтенцію або ентелехію (цільову спрямованість, призначення або напрямок руху)» [22, с. 26]) і поняттєві конкретизації цієї категорії, якими можна вважати «особистісний смысл», за О.М. Леонтьєвим, «операціональний смысл», за О.К. Тихомировим, та ін. Більш формалізоване поняття *смыслу* як компонент системи психолого-епістемологічних понять (котра містить також поняття *«об'єктивне значення»* і *«суб'єктивне значення»*) розглянуто у [8].

До наукових понять та їх систем ставиться вимога *логічної релевантності*. Зокрема, терміни, що позначають ці поняття, повинні відповідати *закону тотожності*, за яким, якщо у процесі умовиводу йдеться про який-небудь предмет *A*, те протягом усього цього процесу $A = A$, тобто, за В.Ф. Асмусом, ми повинні «мислити саме цей предмет і в тому самому змісті його ознак» (цит. за [18, с. 596]). Справді, з логічно нерелевантних квазіпо-

нять не можна побудувати ясну й несуперечливу теорію. Вони не можуть бути покладені й в основу стандартизованих процедур – експериментальних, психодіагностичних і т. п. На відміну від цього, категоріям логічна релевантність потрібна значно меншою мірою у зв'язку з тим, що їх призначення полягає у предметній, світоглядній і методологічній орієнтації *творчої* діяльності дослідників (теоретиків і експериментаторів), розроблювачів технологій і гуманітаріїв-практиків (практичних психологів, педагогів, соціальних працівників і т. п.). Логічні огріхи дискурсу, що містить характеристики й обговорення категорій, більш-менш компенсуються при цьому інтуїцією діяча, до якого цей дискурс звернений.

Звернімося до таких ключових категорій науково-гуманітарної сфери, як «культура», «особистість», «діяльність», «свідомість», «смысл», «діалог», «творчість». Важко вказати більш-менш чіткі критерії, які дозволили б упевнено ідентифікувати *будь-який* запропонований предмет як такий, що безумовно підпадає під подібну категорію, або, навпаки, аж ніяк не підпадає. Але ця логічна недосконалість не знецінює категорії, оскільки їх призначення інше, ніж наукових понять. Функцію категорій психологічної науки М.Г. Ярошевський розкривав так: «Категорійний апарат психології... і є той, вирощуваний зусиллями поколінь дослідників психічної реальності, “магічний кристал”, завдяки якому ця реальність стає усе більш зримою для наукового бачення й усе більш доступною для науково-практичного освоєння. Історично склалося так, що різні “вузли” категорійного апарату психології стали – кожний – центрами роботи різних напрямів і шкіл: категорія дії – функціоналізму й біхевіоризму, категорія образу – структуралізму й гештальтпсихології, категорія мотивації – психоаналізу і т. д.» [30, с. 218].

Визнаючи бажаною згоду в науковому співтоваристві щодо загального призначення кожної з категорій, не слід однак драматизувати наявні у їх трактуванні розбіжності, що існують як між науковими школами, так і всередині їх. Адже відображуваний кожною категорією бік буття є складним і суперечливим – тож дослідник має право обирати аспект його розгляду; проте

не варто нав'язувати своє бачення іншим дослідникам як начебто єдине правильне. Наприклад, можна констатувати, що категорія «*індивідуальність*» у психології слугує відображенню індивідуально специфічних властивостей та детермінантів психіки й поведінки; водночас слід поважати право дослідника переважно зосереджуватися у використанні цієї категорії на особливостях, зумовлених унікальністю чи то генотипу, чи то соціального досвіду, чи то історії особистісного самовизначення. При здійсненні ж конкретного емпіричного дослідження й аналізі його результатів слід конкретизувати вказану категорію за допомогою чітких (бажано – операціонально визначених) понять.

Утім, ситуація (зокрема, у психологічній науці) ускладнюється тим, що і при теоретичному обґрунтуванні здійснюваних досліджень, і в навчальній літературі поняття конкретизація категорій, якщо й здійснюється, то зазвичай не рефлексується. І категорії, і наукові поняття, як правило, позначаються тими самими словами. Один із приємних винятків – вживання О.М. Леонтьєвим терміна «*окрема діяльність*» (або синонімічного – «*особлива діяльність*») для позначення одного з понять, яке (поряд з поняттями, позначуваними термінами «*дія*», «*операція*» та ін.) використовується в *теорії діяльності*. До речі, «*дія*», як *поняття* зазначеної теорії, будучи тим самим одним із засобів конкретизації *категорії діяльності*, слугує водночас для конкретизації *категорії дії*, роль якої (як і низки інших провідних категорій) у розвитку психологічної науки простежив М.Г. Ярошевський.

За своїми логічними, семантичними і психологічними характеристикам *категорій* – як вони охарактеризовані вище – ближчі не до *наукових понять*, а до складових індивідуальної й суспільної свідомості, що їх у сучасній соціолінгвістиці й культурології називають *концептами*. Спеціально досліджувались, наприклад, такі концепти, як «*доля*», «*душа*», «*зустріч*», «*шлях*», «*світло*», «*честь*», «*любов*» та ін. [15].

Термін «*концепт*» (подібно до терміна «*категорія*», про який ішлося вище, та багатьох інших) багатозначний. Проте, орієнтуючись на вельми поширене його трактування [13; 15],

нагадаю головні властивості, що відрізняють концепти від наукових понять: а) емоційну насиченість концептів – на відміну від емоційної нейтральності наукових понять; б) рухливість, нечіткість концептів – на відміну від усталеності й чіткості наукових понять; в) стихійність, природність становлення концептів – на відміну від цілеспрямованого формування наукових понять та їх систем. «...*Поняття* – те, про що люди домовляються, їх люди **конструюють** для того, щоб “мати спільну мову” під час обговорення проблем; *концепти* ж існують самі по собі, їх люди **реконструюють** із тим або іншим ступенем (**не**)упевненості» [13, с. 616].

А тепер згадаймо про категорії, зокрема психологічні, як їх описував М.Г. Ярошевський. Хіба не мають вони властивостей, характерних для концептів? Скажімо, хіба *образ* або *гештальт* свого часу для гештальтпсихологів або *діяльність* для прихильників діяльнісного підходу – це лише предмети вивчення й засоби інтерпретації емпіричних даних? Ні, для психологів, що вважають ці (або інші) категорії основними, вони мають безсумнівну цінність, бо спираючись саме на них, як переконані ці психологи, слід розбудовувати психологічну науку. Водночас уявлення про психологічні категорії аж ніяк не є незмінними, вони уточнюються і вдосконалюються. Нарешті, навряд чи є сенс «домовлятися» про категорії; доцільніше, мабуть, фіксувати об'єктивні тенденції їх розвитку й, беручи ці тенденції до уваги, пропонувати ті чи інші рекомендації. На відміну від цього, про поняття як елементи теорії – принаймні, у рамках співтовариства, яке налаштоване цю теорію прийняти й, тим паче, базувати на ній технології (діагностичні, навчальні та ін.), – домовлятися можна й треба.

Тож є підстави вважати, що *категорії певної науково-гуманітарної галузі – це провідні концепти мислення в цій галузі* (на відміну від концептів повсякденного мислення, переважно досліджуваних соціолінгвістикою).

У нинішніх психологічних дискурсах не вщухають скарги на істотні розбіжності у трактуванні головних категорій психології та суперечки щодо того, якому з наявних тлумачень тої чи

тої категорії слід віддати перевагу. Зокрема, при загальному інтересі до самого поняття (або категорії) *особистості*, воно, через розмитість свого змісту, перетворилося, за словами В.С. Мухіної, «ніби у “Mädchen für alles” – у служницю для всіх» [26, с. 316] – і це, звичайно, непокоїть психологів. Я не наважився в попередньому реченні віддати перевагу тому або іншому із двох варіантів назви одиниці знання («поняттю» або «категорії»): адже у нинішніх психологічних дискурсах прийнято розуміти під «категорією» просто важливе поняття. Тим часом, пом'якшити наявні труднощі здатне вже само усвідомлення відмінності функцій зазначених одиниць знання. Тоді як *наукові поняття* покликані служити компонентами наукових (а отже, чітких) теорій, головні функції *категорій* – бути основою для побудови таких, що конкретизують їх, систем наукових понять, засобами осмислення досягнутих даною галуззю науки результатів і проблем, що стоять перед нею, а також засобами скоординованого планування подальших досліджень і розробок. В обговоренні категорій знаходить вияв характерна для гуманітарної традиції розкутість думки, а в роботі з науковими поняттями – її дисциплінованість, що становить невід'ємну рису природничонаукового підходу. В цілому ж дворівнева модель категорійно-поняттєвого апарату психології здатна, як зазначалося вище, бути медіатором взаємодії природничонаукової та гуманітарної традицій.

Маючи на увазі все вищесказане, зосередимося на **категорії «особистість»**. При усіх розбіжностях у її трактуванні можна констатувати, що вона:

а) характеризує людського індивіда (якщо відволіктися від опису «протоособистості» вищих тварин – див. [12] – і від розгляду, в рамках теології й релігійної філософії, божественної особистості; утім, остання співвідноситься при цьому з людською особистістю, виступаючи стосовно неї ідеалом, – низку відповідних висловлювань наведено у [5]);

б) характеризує форми функціонування цього індивіда, які він зберігає або творить за допомогою своєї психіки і які реалізує (зокрема, здійснюючи цілеспрямовану діяльність) у

взаємодії з іншими індивідами і/або спільнотами, а також із самим собою як іншим. Такий зміст категорії «особистість» наявний у найрізноманітніших її трактуваннях – при тому, що найважливішими чинниками, що зумовлюють той чи той тип вказаного функціонування, визнаються чи то біологічні передумови, чи впливи соціального оточення, чи ініційована самим індивідом активність, чи «поклик буття», що його відчуває цей індивід. У співвіднесенні із розумінням людської культури як сукупності складових людського буття, використовуваних як для збереження (і відтворення) компонентів діяльності (цілей, засобів, способів, результатів та ін.), так і для їхнього оновлення, сказане дає підставу інтерпретувати особистість як *індивідуальний модус культури* (див. [5; 6]). Поняттєвою конкретизацією цього трактування категорії «особистість» став розгляд особистості як такої *якості людського індивіда, котра дозволяє йому бути відносно автономним та індивідуально своєрідним суб'єктом культури* (див. там само)¹. Ступінь потенціального й актуального прояву цієї якості може бути дуже різним. Згадаймо, до речі, що понад сторіччя тому М.М. Рубінштейн вже визначав особистість «як індивідуальну культурно-творчу силу або як можливість її» [28, с. 34].

Відповідно до сказаного, терміном *особистість* (англ. *personality*, фр. *la personnalité*, нім. *die Persönlichkeit*, рос. *личность*) коректніше позначати саме якість, а не цілісного індивіда (*особу* – англ. *person*, фр. *la personne*, нім. *die Person*², рос. *лицо*), якому притаманна ця якість (розвинута більшою чи меншою мірою). Розгляд особистості як якості, що різною мірою сформувалася в різних індивідів, дозволяє уникати непродуктивних дискусій із приводу того, наприклад, з якого віку дитину

¹ Таку конкретизацію було при цьому вдосконалено через використання поняття «*модель*», у його узагальненому розумінні [11; 3].

² Існує також традиція, що йде від християнської антропології та продовжена екзистенційною психологією, використання німецького терміна «*Person*» (а іноді й російського «*лицо*») для позначення духовної сутності людини – див. [24; 26].

можна «вважати особистістю». Звичайно, важко обійтися без вживання слова «особистість» (і його іншомовних відповідників) для позначення конкретної людини, що володіє обговорюваною якістю, особливо якщо вона досягла високого рівня розвитку. Але таке вживання можна вважати метафоричним.

Трактування особистості як якості індивіда (особи), наявне вже в О.М. Леонтєва [20], набуває більшої чіткості за спираючись на логічну концепцію [2; 17], яка розрізняє *властивості* та *якості* предмета. За цією концепцією, якість фіксує певне *відношення* між даним предметом та іншим (або іншими предметами). «Відношення» тут – логічне поняття, що характеризує (на відміну від «властивості») сукупність (можна сказати: систему), яка складається щонайменше з двох предметів; у математичній логіці властивість есплікується як одномісний предикат, а відношення – як n -місний предикат, де $n \geq 2$.

Із якістю, в окресленому сенсі, ми стикаємось у дуже багатьох ситуаціях, причому часто вживається і слово «якість». Наприклад, якість продукції підприємства (зокрема, її належність до вищого, першого сорту тощо) визначається відношеннями між властивостями виготовленої продукції та встановленими стандартами якості. Подібно до цього, головною для абітурієнта якістю є ступінь його готовності до навчання у виші. Ця якість, знову-таки, визначається відношеннями між властивостями абітурієнта і встановленими вимогами до зарахування у студенти.

Зрозуміло, відмінність між властивістю і якістю відносна. Адже встановити наявність у предмета (зокрема, в особи) деякої властивості й кількісно охарактеризувати (виміряти) останню можна теж тільки завдяки певним відношенням між розглянутим та іншими предметами. Але ідентифікуючи деяку характеристику предмета як його *властивість*, ми начебто забуваємо про те, зі спираючись на яке відношення були встановлені її наявність і міра («сторони відношення нібито зняті у властивості» [2, с. 39]). Фіксуючи ж *якість* предмета, ми обов'язково пам'ятаємо про те, зі спираючись на яке відношення вона розглядається (інакше кажучи, у рамках якої системи вона має місце).

Розрізнення якостей і властивостей (зокрема, притаманних особі) має сприяти доланню характерної для психологічних дискурсів плутанини у питанні про співвідношення в особистості біологічного й соціокультурного начал. Сама особистість, трактована як *якість* особи, має бути розглянута як *система*, зі своєю структурою та функціями. Визначальна (специфічна для особистості) *функція* цієї системи – це забезпечення для особи можливості бути відносно автономним та індивідуально своєрідним суб'єктом культури. Тож у цій своїй функції особистість, поза сумнівом, соціокультурна. Інша річ – *структура* особистості, з'ясування якої передбачає:

а) встановлення властивостей особи, які слугують компонентами особистості. Відомо, що ці властивості істотно розрізняються за роллю, яку відіграють у їхньому становленні й розвитку чинники, що характеризують спадковість, впливи середовища (фізичного й соціокультурного) і активність особи;

б) з'ясування взаємозв'язків зазначених компонентів. Знову-таки, добре відома провідна роль тієї підсистеми особистості, яка охоплює її ціннісно-мотиваційні складові. Від характеристик цієї підсистеми істотним чином залежить значення одних і тих самих інструментальних складових особистості для неї як цілісної системи. Прикладом може бути значення психомоторної досконалості («вправності рук») для діяльності (й особистості) кишенькового злодія, з одного боку, і циркового ілюзійника, з іншого.

Особистість (як вона трактується тут) аж ніяк не є єдиною якістю особи. До її якостей (*парціальних*, тобто часткових, щодо особистості, яка є щодо них *інтегративною* якістю) у статтях [5; 6], поряд із низкою інших характеристик особи, було віднесено її *здібності* – за їхнього трактування (див. [4; 19; 21]), яке охоплює не тільки функціональні можливості особи (актуальні й потенційні), але й інші її властивості (насамперед, мотиваційні, зазвичай описувані під назвою *схильностей*), істотні для оволодіння тією або іншою діяльністю, її здійснення й удосконалювання в ній. Здібність як *якість* особи відображає відношення не між нею і культурою в цілому (як це має місце для

особистості), а між особою і якоюсь сферою культури, наприклад сферою певної професійної діяльності й підготовки до її здійснення.

Спробуймо тепер показати, як описані вище поняттєві засоби допомагають **інтеграції уявлень про особистість, отриманих у рамках методологічних традицій, що опонують одна одній**. З цією метою звернімося до категорії *екзистенції*, визначаючи її, скажімо, за А. Ленгле – як «проживання людиною свого духовного виміру» [24, с. 122]. Екзистенція не лише є суто гуманітарною категорією, але й, за поглядами, поширеними в екзистенціалістській традиції, являє собою «недоступну жодному дослідженню свободу» (теза належить К. Ясперсу; цит. за [29, с. 10–11]), є реальністю, яку можна пізнати «тільки з особистого досвіду, але не на базі наукового знання» [29, с. 11]. Проте водночас відомо, що зазначена традиція, починаючи зі своїх витоків, не зводилася до розгляду суб'єктивного досвіду людини. За С. К'єркегором, людина як носій екзистенції та суб'єкт власного життя «повинна постійно робити вибір своєї внутрішньої позиції та своєї поведінки» (цит. за [29, с. 10]). Але якщо екзистенція знаходить вияв у поведінці, то може вивчатися не лише суб'єктивними, а й об'єктивними методами. До того ж, спробуймо опертися: на один із принципів раціогуманістичної орієнтації [9], який вимагає долати надмірне протиставлення методологічних підходів й налаштовує на їхню діалогічну взаємодію; на критику Д.О. Леонтьєвим тверджень про «несумісність гуманітарного і природничонаукового підходів до психології людини» [23, с. 4]; нарешті, на тезу М.А. Алмаєва (яка реалізує відомий у методології науки *принцип додатковості*): «Оскільки психологія обґрунтовується подвійно – як власними феноменологічними апріорі (яким загалом відповідає інтроспективний «погляд ізсередини»), так і через апріорі природи («погляд зі сторони»), то і психологічний дискурс розгортається з позицій то феноменологічної, то натуралістичної настанови» [1, с. 49–50]. Спирання на викладені ідеї дозволяє сподіватися на отримання логічно релевантних (відповідних засадам природничонаукової традиції) репрезентацій фрагментів буття, які феномено-

логічно (у суб'єктивному досвіді) відкриваються людині, котра рефлексує свою екзистенцію.

Прагнучи з'ясувати генезу здатності особи до отримання такого досвіду, мусимо розрізняти:

а) високорозвинену (поєднану з рефлексією) форму екзистенції, яка спонукає людину до свідомих вчинків, відповідних критеріям високої духовності;

б) менш розвинені форми екзистенції;

в) внутрішні передумови становлення форм, вказаних у «б» і «а». Гіпотеза про наявність таких передумов вже в новонародженої дитини (див. [14]) співзвучна із постулюванням нейрофізіологічних задатків здібностей (зокрема, Г.С. Костюком), інстинктивного (поряд із культурним) полюсу архетипу К. Г. Юнгом, із трактуванням генези особистості С.Д. Максименком [25] тощо.

У контексті ж викладеної вище концепції особистості *екзистенційність* (готовність до реалізації екзистенції) є природним описувати як компонент особистості – одну з парціальних щодо неї якостей особи.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Здійснений аналіз дає підстави вважати, що глибшому опрацюванню й успішнішому застосуванню категорії особистості у психології здатні допомогти: а) пошук і застосування медіаторів – опосередкувальних ланок, які мають слугувати конструктивній взаємодії гуманітарної та природничонаукової традицій; б) використання системного підходу в ролі такого медіатора; в) застосування специфічного медіатора – дворівневої моделі категорійно-поняттєвого апарату людинознавства; г) спирання на концепцію особистості як індивідуального модусу культури і як інтегративної якості особи.

Список використаної літератури

1. Алмаев Н.А. Элементы психологической теории значения / Н.А. Алмаев. – М.: ИП РАН, 2006. – 432 с.
2. Ахлибининский Б.В. Теория качества в науке и практике: Методологический анализ / Б.В. Ахлибининский, Н.И. Храленко. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – 200 с.

3. Балл Г.А. Система понятий для описания объектов приложения интеллекта / Г.А. Балл // Кибернетика. – 1979. – № 2. – С. 109–113.
4. Балл Г.О. Здібності учня та принципи їх урахування в підготовці до професійної праці / Г.О. Балл // Професійно-технічна освіта. – 1998. – № 1. – С. 45–48.
5. Балл Г. Интегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять / Г. Балл // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 25–53.
6. Балл Г.А. Личность как модус культуры и как интегративное качество лица / Г.А. Балл, В.А. Мединцев // Мир психологии. – 2010. – № 4. – С. 167–178.
7. Балл Г.О. Раціогуманістична орієнтація в опрацюванні категорії особистості у психології / Г.О. Балл // Актуальні проблеми психології. – Т. 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 4. – Ч. 1 / За ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – К., 2011. – С. 10–20.
8. Балл Г.А. Нормативный профессиональный идеал ученого / Г.А. Балл // Психологический журнал. – 2011. – Т. 32. – № 3. – С. 26–45.
9. Балл Г. Система принципів раціогуманізму / Г. Балл // Психологія і суспільство. – 2011. – № 4. – С. 16–32.
10. Балл Г.А. «Отношение» в контексте двухуровневой модели категориально-понятийного аппарата психологии / Г.А. Балл // Мир психологии. – 2011. – № 4. – С. 39–53.
11. Войтко В.І. Узагальнена інтерпретація поняття моделі / В.І. Войтко, Г.О. Балл // Філософська думка. – 1976. – № 1. – С. 58–64.
12. Губко О.Т. Основи зоопсихології: Навч. посібник / О.Т. Губко. – К.: Світогляд, 2006. – 190 с.
13. Демьянков В.З. Термин «концепт» как элемент терминологической культуры / В.З. Демьянков // Язык как материя смысла: Сб. статей в честь академика Н.Ю. Шведовой / Отв. ред. М.В. Ляпон. – М.: Издат. центр «Азбуковник», 2007. – С. 606–622.
14. Завгородня О.В. Особистість: екзистенційно-інтегративне трактування / О.В. Завгородня // Психологія і особистість. – 2012. – № 1. – С. 39–53.
15. Карасик В.И. Лингвокультурные концепты: Подходы к изучению / В.И. Карасик // Социоллингвистика вчера и сегодня: Сб. науч. трудов: Изд. 2-е, доп. – М.: ИНИОН РАН, 2008. – С. 127–155.
16. Книгин А.Н. Учение о категориях: Уч. пособие для студентов философских факультетов / А.Н. Книгин. – Томск: Томский гос. ун-т, 2002. – 193 с.

17. Колесов Д. Оценка объекта: черты, свойства, качества // Развитие личности. – 2006. – № 1. – С. 40–53.
18. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник: 2-е изд., испр. и доп. / Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
19. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К.: Радянська школа, 1989. – 609 с.
20. Леонтьев А.Н. Избр. психологические произведения: В 2 т. / А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т. I. – 392 с.
21. Леонтьев А.Н. Глава о способностях (рецензия на рукопись Н.С. Лейтеса) / А.Н. Леонтьев // Вопр. психологии. – 2003. – № 2. – С. 7–13.
22. Леонтьев Д.А. Психология смысла: Природа, строение и динамика смысловой реальности: 3-е изд., доп. / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2007. – 511 с.
23. Леонтьев Д.А. Новые ориентиры понимания личности в психологии: от необходимого к возможному / Д.А. Леонтьев // Вопр. психологии. – 2011. – № 1. – С. 3–27.
24. Лэнгле А. Person. Экзистенциально-аналитическая теория личности: Сб. статей: Пер. с нем. / А. Лэнгле. – 2-е изд. – М.: Генезис, 2008. – 160 с.
25. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
26. Мухина В.С. Личность: Мифы и реальность (Альтернативный взгляд. Системный подход. Инновационные аспекты) / В.С. Мухина. – Екатеринбург: ИнтелФлай, 2007. – 1072 с.
27. Пастушеня А.Н. Системно-функциональный подход к личности в психологии / А.Н. Пастушеня // Белорусский психологический журнал. – 2004. – № 1. – С. 44–51.
28. Рубинштейн М.М. Социализм и индивидуализм. (Идея личности как основа мировоззрения) / М.М. Рубинштейн. – М., 1909. – 124 с.
29. Шумский В.Б. Экзистенциальная психология и психотерапия: теория, методология, практика / В.Б. Шумский. – М.: Издат. дом ГУ-ВШЭ, 2010. – 184 с.
30. Ярошевский М.Г. Психология в XX столетии: Теоретические проблемы развития психологической науки: Изд. 2-е, доп. / М.Г. Ярошевский. – М.: Политиздат, 1974. – 447 с.

Балл Г.А.

**ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГУМАНИТАРНОЙ
И ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОЙ ТРАДИЦИЙ В РАЗРАБОТКЕ
КАТЕГОРИИ ЛИЧНОСТИ В ПСИХОЛОГИИ**

В соответствии с принципами рациогуманизма, подчёркивается значение опосредствующих звеньев (медиаторов) во взаимодействии гуманитарной и естественнонаучной традиций в психологии, в частности в разработке категории личности. Раскрывается роль системного подхода как такого медиатора. Описывается специфический медиатор – двухуровневая модель категориально-понятийного аппарата человековедения. Характеризуется концепция личности как индивидуального модуса культуры и как интегративного качества лица.

Ключевые слова: *рациогуманизм, гуманитарная традиция, естественнонаучная традиция, медиатор, системный подход, личность, лицо, культура.*

Ball G.

**INTERACTION OF HUMANITARIAN AND SCIENTISTIC
TRADITIONS IN THE ELABORATION OF THE CATEGORY
OF PERSONALITY IN PSYCHOLOGY**

According to the principles of ratio-humanism, the author stresses the role of mediating means in the interaction of humanitarian and scientific traditions in psychology, particularly in the elaboration of the category of personality. The role of system approach as of such a mediator is shown. A specific mediator is described, namely the two-levels model of the category-notional apparatus of human sciences. The conception of personality as of an individual mode of culture and of an integrative person's quality is characterized.

Key words: *ratio-humanism, humanitarian tradition, scientific tradition, mediator, system approach, personality, person, culture.*

Надійшла до редакції 1.04.2012 р.